

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ОСОБИСТИХ ПРАВ

Досліджено особисті немайнові права через сукупність їх ознак, проаналізовано способи захисту особистих прав, передбачені в цивільному законодавстві, та запропонована їх класифікація.

Ключові слова: особисті права; ознаки особистих прав; захист прав; способи захисту.

На сьогоднішній день в теорії права існують різні точки зору на правову природу, ознаки, способи захисту особистих немайнових прав. Так, найбільш усталеним і традиційним є вивчення особистих прав через сукупність таких ознак:

– існування даних прав у всіх суб'єктів без винятку і невіддільність від їх носія, що дозволяє індивідуалізувати суб'єкта, зберегти і захистити його неповторність;

– відсутність економічного (майнового) змісту. Навіть якщо порушення даного права призвело до негативних наслідків майнового характеру особисті права не наповнюються матеріальним змістом;

– об'єктом зазначених прав є нематеріальні блага, такі як життя, здоров'я, недоторканність, честь, гідність, репутація тощо;

– віднесення їх до категорії абсолютних прав, що дає право користуватися вказаними правами без спеціального на те дозволу і право захищати свої особисті права проти будь-якого суб'єкта.

Скрізь призму цих ознак розглянуто особисті права у працях Л. О. Красавчикової, М. М. Малєїної, Ю. В. Молочкова.

Однак навряд чи можна стверджувати, що дані ознаки властиві всім особистим немайновим правам. Так, не всі немайнові права виникають з моменту народження, а можуть набуватися за певних обставин або умов,

інакше кажучи, не належать усім без винятку фізичним особам, не всім особистим немайновим правам властива невідчужуваність, а певна категорія немайнових прав має оціночну вартість [2].

Альтернативною загальноприйнятому сприйняттю особистих немайнових прав може бути наступна гіпотеза: нематеріальні об'єкти мають потенційну здатність брати участь в обороті, вони віддільні, можуть бути оцінені в грошах і мати таку властивість як товарність, а права на них можуть мати економічний зміст, тобто можуть розглядатися як майнові [1, с. 52].

«Компромісною» для з'ясування суті особистих немайнових прав можна вважати точку зору Р. О. Стефанчука, засновану на поділі системи зазначених прав на загальну та окрему складові [3, с. 185]. При цьому розглянуті раніше ознаки традиційного розуміння особистих немайнових прав належать лише загальним особистим немайновим правам.

Захист особистих прав здійснюється у випадках, коли право вже порушено, і виявляється в системі способів, спрямованих на припинення правопорушення та усунення його наслідків.

Спосіб захисту можна визначити як закріплені законом або договором допустимі дії або бездіяльність (або їх сукупність), спрямовані на попередження, припинення порушення права, а також на його відновлення [4, с. 185]. Способи захисту цивільних прав зазначено в ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК). Всі їх можна застосувати для захисту майнових прав, коли ж йдеться про порушення особистих прав, то завдана при цьому шкода не завжди піддається повному відшкодуванню, що робить неможливим застосування всіх без виключення способів захисту, передбачених в ЦК. Так, *примусове виконання обов'язку в натурі* неможливо використати для захисту особистих прав, оскільки можливість використання цього способу обмежується лише випадками порушення права внаслідок невиконання уречевленого цивільно-правового зобов'язання.

Припинення або зміна правовідношення як спосіб захисту використовується лише у випадках укладення угод з приводу особистих благ.

Він характеризується тим, що порушення особистих прав має своїм наслідком припинення або зміну інших прав та обов'язків. Крім того, невиконання відповідною особою своїх обов'язків може бути підставою для припинення або зміни правовідносини в цілому, елементом якого виступає даний обов'язок.

Визнання права є способом, за допомогою якого за суб'єктом визнається наявність певного особистого немайнового права, яке було раніше порушено або існування якого заперечувалося іншими особами. Деякі вчені вважають, що розуміння даного способу тільки як визнання права є обмеженим. Таким чином, пропонується розширити даний спосіб шляхом включення до нього можливості вчинення й інших дій, зокрема: визнання обов'язків іншої сторони, визнання відповідача таким, що втратив своє право, визнання відсутності права, визнання припинення обов'язків, визнання існування правовідносин, визнання відсутності правовідносин і т.п. [4, с. 196]. З цією позицією можна погодитися, якщо розглядати даний спосіб як родове поняття, в межах якого можуть існувати інші варіанти можливої поведінки.

Обмежену сферу застосування має спосіб *визнання правочину недійсним*, оскільки він використовується в тих випадках, коли порушення або погроза порушення особистого права виникли з правочину, а таких прав лише незначна кількість. Однак, виходячи з того, що правочини можуть розглядатися як підстави виникнення особистих прав, законодавець встановив правило: правочини, що обмежують можливість особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки (в тому числі й немайнові), є нікчемними. Метою визнання правочину недійсним є ненастання тих правових наслідків, які очікувалися в результаті його укладення, тобто припинення його протиправної дії на майбутнє. Оскільки результатом визнання правочину недійсним часто є застосування правила реституції можна помилково розглянути цей спосіб як лише елемент іншого способу захисту – відновлення становища, яке існувало до порушення права. Відмінною рисою цих двох способів захисту є те, що метою застосування такого способу як визнання правочину недійсним є припинення протиправної

дії правочину на майбутнє, при цьому застосування реституції є лише наслідком визнання його недійсним.

Відновлення становища, яке існувало до порушення права і припинення дій, що порушують право, є основними й найбільш ефективними способами захисту особистих прав, оскільки завдяки їм ліквідуються негативні наслідки правопорушення і в певних випадках може бути відновлено становище, яке існувало до порушення права. Зазначені способи використовуються, коли внаслідок правопорушення було порушено особисте право, при цьому воно не припинилося і можливо його відновлення шляхом усунення негативних наслідків. Доцільно вказані способи розглядати та застосовувати разом, оскільки припинення протиправних дій ще не в змозі повністю відновити порушене право, оскільки ще існують негативні наслідки цих дій. З іншого боку, відновити існуюче раніше положення без припинення протиправних дій практично неможливо. Ці способи захисту використовується при посяганнях на такі особисті права, як честь, гідність. Так, можна вимагати від відповідача опублікувати спростування неправдивих відомостей, що ганьблять честь, гідність особи. У даному випадку способом відновлення становища, яке існувало до порушення права, є спростування, тобто доведення до відома осіб, серед яких відомості були поширені, про визнану судом невідповідність їх дійсності. Однак навряд чи можна погодитися з тим, що у разі розголошення адвокатської, банківської, медичної таємниці можна за допомогою даного способу відновити становище, яке існувало до порушення права. І справа тут не в тому, яким повинен бути спосіб, а скоріше в тому, що повністю відновити становище, яке існувало до порушення даних прав, взагалі неможливо, оскільки конфіденційна інформація вже розголошена. Тому в таких випадках слід вести мову про можливість тільки припинення дій, що порушують право.

Таким чином, враховуючи специфіку особистих прав, можна стверджувати, що не завжди порушене особисте право піддається повному відновленню (наприклад, право на життя, на охорону здоров'я тощо).

Припинення дій, що порушують особисте право, застосовується як при триваючих правопорушеннях, так і для припинення дій, які тільки ще створюють загрозу порушення права в майбутньому. Цей спосіб застосовується незалежно від наявності вини порушника особистих прав. Застосування його дає можливість перешкодити настанню негативних наслідків або зменшити їх. Ось чому сфера застосування даного способу є досить широкою.

Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди є найбільш суворим способом, пов'язаним із застосуванням до правопорушника заходів цивільно-правової відповідальності. Даний спосіб використовується для захисту майнових прав, оскільки більшість зобов'язань майнового характеру забезпечуються неустойкою, а також виникненням збитків у результаті невиконання обов'язків, передбачених зобов'язанням. Якщо особа понесла збитки внаслідок порушення немайнових прав, вони повинні бути відшкодовані, тобто відшкодування збитків може застосовуватися в тих випадках, коли порушення особистого права спричинило виникнення майнової шкоди. Збитки можуть проявлятися у вигляді понесених реальних витрат та упущеної вигоди. Так, при розголошенні банківської таємниці контрагенти можуть розірвати укладені договори з особою, чия таємниця розголошена. При цьому особі завдається реальна шкода. Розголошення банківської таємниці може також потягти за собою відмову потенційних контрагентів від ведення спільних справ з потерпілим, що призведе до неможливості отримання того прибутку, тих доходів, які він міг би отримати у випадку збереження в таємниці певної інформації, тобто тут слід вести мову про необхідність відшкодування потерпілій стороні упущеної вигоди.

На правопорушника особистих прав може покладатися додатковий обов'язок *відшкодувати моральну (немайнову) шкоду* потерпілій особі, тобто компенсувати втрати немайнового характеру, що виникли внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ. У кожному конкретному випадку негативні емоції, які переживає потерпіла особа, різні за силою, глибиною, тривалістю, зовнішніми проявами та наслідками. При визначенні

розміру моральної (немайнової) шкоди судом та потерпілим враховуються низку критеріїв, за допомогою яких забезпечується відшкодування шкоди. Однак чи можна відшкодувати моральну шкоду в повному обсязі? Скоріше відшкодування моральної (немайнової) шкоди завжди буде частковим, оскільки неможливо встановити точні критерії матеріального визначення душевного болю.

Визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб є способом захисту особистих прав і виявляється в можливості звернення до суду з вимогою про визнання незаконним рішення, дії осіб публічного права чи публічно-правових утворень. Поведінка цих осіб може бути як у вигляді незаконних активних дій, так і бездіяльності. Даний спосіб спрямований на припинення дій, які порушують особисті права людини, з боку цілком визначеного спеціального суб'єкта: органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування. Закріплюючи в законі даний спосіб як спосіб захисту особистих прав, держава робить особливий акцент на його суб'єктному складі, підкреслюючи, що вся діяльність зазначених органів, посадових і службових осіб повинна бути спрямована на захист прав та інтересів людини. Це є одним із основних обов'язків даних суб'єктів. Тому порушення прав та інтересів людини повинно розцінюватися як невиконання, порушення даного обов'язку.

ЦК не обмежує можливість застосування тільки розглянутих способів та не всі із зазначених цивільно-правових способів захисту в повному обсязі можна застосувати при захисті особистих немайнових прав. Це пояснюється тим, що особисті права мають низку особливостей, які, перш за все, містяться в самому об'єкті й повинні враховуватися при виборі відповідного способу.

Виходячи з аналізу існуючих способів захисту, можна виділити:

– способи захисту, що мають на меті припинити порушення або усунути загрозу порушення особистого права, його невизнання (визнання права, припинення дій, що порушують право тощо);

– способи захисту, що мають на меті відновити порушене особисте право (відновлення становища, яке існувало до порушення, спростування тощо);

– способи захисту, що мають на меті компенсувати шкоду, пов'язану з порушенням або загрозою порушення особистого права (відшкодування збитків, компенсація моральної шкоди тощо).

Список літератури:

1. *Слипченко С. А.* Некоторые аспекты методологии исследования личных неимущественных прав / С. А. Слипченко // Проблемы гражданского права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті проф. О. А. Пушкіна (22 травня 2010 р.). – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 49–52.

2. *Спасибо-Фатеева И. В.* Парные права или еще одна попытка разобраться с личными неимущественными правами, сопоставить их с имущественными правами и раскрыть значимость категории «парные права» и их виды / И. В. Спасибо-Фатеева // Актуальные проблемы гражданского права (личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения) : сб. статей и иных материалов / под ред. Р. А. Стефанчука. – К. : Юринком Интер, 2010. – С. 139–165.

3. *Стефанчук Р. А.* Методологические проблемы системы личных неимущественных прав физических лиц / Р. А. Стефанчук // Актуальные проблемы гражданского права (личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения) : сб. статей и иных материалов / под ред. Р. А. Стефанчука. – К. : Юринком Интер, 2010. – С. 170–192.

4. *Стефанчук Р. О.* Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р. А. Стефанчук. – Хмельницький : Хмельницьк. ун-т управл. та права, 2007. – 626 с.

***Коробцова Н. В.* Гражданско-правовые способы защиты личных прав.**

Исследовано личные неимущественные права через совокупность их признаков, проанализировано способы защиты личных прав, предусмотренные в гражданском законодательстве, и предложена их классификация.

Ключевые слова: личные права; признаки личных прав; защита прав; способы защиты.

***Korobtsova N. V.* Civil-legal ways of protecting personal rights.**

Investigated the personal non-property rights through a set of attributes, and analyzed the ways of protection of the personal rights provided for in the civil law, and classification of them is offered.

Key words: personal rights; signs of personal rights; protection of the rights; ways of protection.